

Van de redactie

Voor u ligt het derde nummer van het besturenbulletin in 1999 met een breed scala aan onderwerpen. Om te beginnen een bijdrage over de Bestuurskamer, een nieuw bestuurlijk fenomeen op het gebied van de solidariteitsinzet. Vervolgens treft u een interview aan met frater Jacques Scholte fms. Een deelneemster geeft een levendige impressie van de Nationale Vredesdag. U wordt geïnformeerd over kwesties die de werkgroepen in SNVR-verband momenteel bezighouden. Er zijn verspreide berichten over onder andere recente bestuurswisselingen, over de hernieuwde abdij van Berne en over een videopresentatie met betrekking tot het pastoraat Oude Wijken. Pater Van der Zandt vertelt over zijn inzet voor het woonwagenpastoraat. In een bijdrage

komt het Instrumentum Laboris ter sprake dat zal dienen als uitgangspunt voor de bijzondere bisschoppensynode over Europa. U kunt lezen over subsidiemogelijkheden, zorgovereenkomsten en de wet BEU. En tenslotte kunt u nader kennismaken met twee oude bekenden van het bureau: Truus Kuster en Martin Klomp.

Uw reacties zijn uiteraard van harte welkom. En mocht u kopij hebben: stuurt u het ons gerust toe.

Een fraaie nazomer en veel leesplezier gewenst!

Sluitingsdatum kopij voor het volgende nummer: **14 december 1999**

De redactie

Met het oog op de toekomst

In maart van dit jaar ontvingen alle Hogere Oversten het 'Rapport over de solidariteitsinzet van de Nederlandse religieuzen'. Het rapport was opgesteld door de 'Stuurgroep en Werkgroep Inventarisatie Gezamenlijke Solidariteitsinzet van de KNR' onder voorzitterschap van mevrouw M. van den Muijsenbergh – Geurts. Aan deze inventarisatie lag een al enkele jaren bestaande zorg ten grondslag, dat door de afnemende financiële middelen bij religieuze instituten heel ongemerkt allerlei door hen gesteunde projecten in de komende jaren zouden gaan verdwijnen. Zou het niet mogelijk zijn tot een gezamenlijk beleid en afspraken te komen, waarin een aantal projecten als zo belangrijk wordt aangemerkt, dat die zeker nog vele jaren op bestuurlijke, morele en financiële steun

van de religieuze instituten kunnen rekenen?

In het rapport werd verslag gedaan van de enquête onder religieuze instituten, waarbij werd gevraagd naar hun gedachten over toekomstige mogelijkheden tot financiële steun aan 'projecten' op allerlei terreinen, zowel in Nederland als in het Zuiden. Daarbij ging het om financiële ondersteuning vanuit Nederland van andere provincies of regio's van het religieuze instituut, om zelfstandige ondersteuning van allerlei instellingen en om steun die gegeven wordt via de bemiddeling van de KNR-commissies AMA, KOS en PIN. Duidelijk was dat iets minder dan de helft van de gegeven steun 'ordessolidariteit' betreft en dat men voorziet dat in de komende jaren

de mogelijkheden met zo'n 4% zullen afnemen.

Het rapport sloot af met zes aanbevelingen.

De eerste stelde dat ter wille van de toekomst de mogelijkheden voor religieuze instituten voor verdere samenwerking en de vorm van samenwerking bij de steun aan projecten nader moeten worden verkend.

De tweede stelde dat het duidelijk is dat de religieuze instituten in de toekomst niet meer op eigen kracht al hun projecten kunnen blijven dragen. Daarom dient nauwere aansluiting gezocht te worden bij verwante fondsen en instellingen.

Aansluitend op dit laatste zou aan de religieuze instituten en door hen gesteunde projecten ook systematische en deskundige voorlichting gegeven moeten worden over de mogelijkheden van externe financieringen door de overheid en door andere particuliere fondsen. Met name voor mensen in de marge van de samenleving zijn hier soms meer mogelijkheden dan men vermoedt (dat is de *derde* aanbeveling).

Ten *vierde* bleek duidelijk dat religieuzen zich terecht laten raken door mensen en hun problemen en dat hun steun vaak is ingegeven door een heel persoonlijke betrokkenheid. Zij zijn geneigd direct in te springen op een bepaalde nood en vragen niet meteen of hun inspanning ook tot resultaten zal leiden: er moet geholpen worden en ondersteuning worden verleend! Door deze houding is er veel goeds tot stand gekomen en hopelijk zal deze houding met al zijn risico's ook in de toekomst aanwezig blijven. Toch lijkt het ook onontkoombaar dat een meer zakelijke cultuur en het criterium van effectiviteit bij de aanwending van de middelen een grotere rol moeten gaan spelen.

En ten *vijfde* werd gesteld dat de situaties zo snel veranderen en vaak zo gecompliceerd zijn, dat ze ook specifieke kennis vereisen. Vanzelfsprekendheden in inzichten en handelen voldoen dan niet meer. Daarom is het nuttig om ook externe deskundigen aan te trekken die kunnen

helpen de visies bij de tijd te houden, dan wel te brengen.

Tenslotte bevatte het rapport de aanbeveling om een commissie in te stellen die als voornaamste opdracht zou hebben deze voorstellen nader en concreet uit te werken.

Het Dagelijks Bestuur van de KNR (DB-KNR) besloot in zijn vergadering van 14 april 1999 om op grond van dit rapport een advies uit te werken voor het Algemeen Bestuur van de KNR (AB-KNR). Dat advies werd besproken in en/of met (delegaties van) het Bestuur CMC, met AMA, KOS en PIN en met het CMBR. Vervolgens is het goedgekeurd door het AB-KNR op 9 juni 1999.

Het advies leidt tot de instelling van de 'Bestuurskamer'. Voor deze op het eerste oog opmerkelijke naam is gekozen om duidelijk te laten merken dat het hier geen 'gewone KNR-commissie' betreft, maar een orgaan, dat zeer nauw aan het DB-KNR verbonden is. Dat was ook een aanbeveling van de opstellers van het rapport. Daarmee wordt onderstreept dat het vaststellen van de grote lijn van het beleid en het anticiperen op toekomstige ontwikkelingen een bestuurlijke verantwoordelijkheid is. Die verantwoordelijkheid voelt men ook voor het beter gaan samenwerken van de solidariteitscommissies, met name van AMA en PIN.

Die band blijkt ook uit het feit dat twee leden van het DB-KNR zitting nemen in de Bestuurskamer, namelijk pater P. Nelen cssr (die binnen het DB de portefeuille 'solidariteitsinzet' heeft) en pater D. Boereboom osc (met de portefeuille 'missionaire zaken'). Het rapport beval ook aan om voor dit 'orgaan' "onafhankelijke personen" aan te trekken, die echter wel uit de "brede kring van de religieuzen of met hen verwante instellingen" afkomstig zouden moeten zijn. Op dit punt is duidelijk afgeweken van het advies: men wilde de meest deskundigen op het terrein van de solidariteitsinzet in de Bestuurskamer halen.

Daarom is ervoor gekozen de voorzitters van de drie solidariteitscommissies van de KNR, namelijk AMA, PIN en KOS, lid van de Bestuurskamer te laten zijn. Daarmee blijkt ook dat er niet gekozen wordt voor het ingaan van hele nieuwe wegen, maar om voort te bouwen op het beleid dat die commissies de laatste jaren geformuleerd hebben. Wel is het zo dat voortaan in de Bestuurskamer voorstellen voor het toekomstig beleid voorbereid zullen worden, die via het DB-KNR aan de religieuze instituten en de solidariteitscommissies zullen worden voorgelegd; de commissies zelf kunnen zich duidelijker richten op de project-advisering. Natuurlijk zijn het de religieuze instituten zelf die uiteindelijk de beslissingen in dezen nemen.

Voor de Bestuurskamer zal ook een vertegenwoordiger (m/v) van het CMBR worden uitgenodigd. Naar het oordeel van het DB is het vooral het CMBR dat steeds aandacht moet vragen voor het uitgangspunt bij de solidariteitsinitiatieven: passen

die binnen de kaders die de religieuzen in Nederland zien als hun 'zending'?

Verder wordt een afgevaardigde van het Bestuur CMC uitgenodigd, omdat het CMC verantwoordelijk is voor de ambtelijke ondersteuning van AMA.

Daarnaast zullen het hoofd Bureau KNR en een vertegenwoordiger van de staf AMA/CMC als vaste adviseurs van de Bestuurskamer functioneren. Een staf lid van de KNR zal verantwoordelijk worden voor het voeren van het secretariaat.

Hopelijk verhinderen de volle agenda's van alle betrokkenen niet dat de Bestuurskamer spoedig aan het werk kan. Het is de bedoeling dat het AB-KNR op 1 december aanstaande de exacte taakomschrijving en bevoegdheden van de Bestuurskamer kan vaststellen en dat vraagt nog wat voorbereidingen.

AL

We moeten de kring breder maken
In gesprek met frater Jacques Scholte

Dit is de derde aflevering in een reeks, bedoeld om nader kennis te maken met mensen, die binnen de Samenwerkingsverbanden en/of de KNR bestuurlijke functies bekleden. Het spits werd afgebeten door zuster Tarcies Wijngaard. In de vorige aflevering van dit bulletin kwam pater David van Ooijen aan het woord en dit keer is het de beurt aan frater Jacques Scholte, voorzitter SBCN (sinds 1991) en vice-voorzitter KNR.

De veenkolonieën

Frater Jacques Scholte (1944) werd geboren in Veendam, maar groeide op in Oude Pekela als oudste van drie kinderen. Groningen was en is het bisdom van de katholieke diaspora. Ook in Oude Pekela vormden katholieken een kleine minderheid van de bevolking (circa 600 van de 9.000 inwoners). Na het succesvol doorlopen van de lagere school was er qua vervolgonderwijs in het dorp enkel de openbare MULO. Frater Scholte: *De meisjes uit katholieke gezinnen konden naar de Zusters van de Voorzienigheid in Steenwijk en een aantal jongens kwam in Azelo bij de fraters Maristen of ook wel bij de broeders van Maastricht in Amersfoort. Hij her-*

*innert zich zijn ouders als heel geëngageerde, nauwgezette katholieken en kende van huis uit een bewogen godsdienstig leven. Als katholiek middenstandsgezin moest men zich staande houden in een a-religieuze omgeving, want Noord-Oost Groningen stond en staat bekend als een rode regio met veel socialisten en communisten. Dat leidde tot een naar binnen gericht geloofsleven. Frater Scholte: *Wij hadden voorheen nooit religieuzen gezien. De pastoor liep in het pak, want het zou aanstoot kunnen geven om in toog te verschijnen. Pas met monseigneur Nierman kwamen er meer religieuzen naar Groningen.**

Internaat

Op zijn twaalfde verliet hij het ouderlijk huis en ging 'op studie' in Azelo. Het ruime complex omvatte een kostschool en een juvenaat. De laatste jaren aldaar bracht hij door in een groepje van een tiental juvenisten. Dat was al een soort mini-klooster met een vaste dagorde. In 1962 vertrok hij naar het noviciaat in het zuiden van Wallonië. Frater Scholte: *Daar waren kandidaten uit Vlaanderen, Wallonië, Ierland, Schotland, Engeland, Italië en wij met drie Nederlanders van dat afstudeerjaar.* Na zijn eerste geloften te hebben afgelegd in *Habay-la-Vieille* kwam hij in 1964 naar de Westerhelling (Nijmegen). Van daaruit volgde hij de Katholieke kweekschoolopleiding aan de Groenewoudseweg, hetgeen in het begin tot frequente verkleedpartijen leidde (buiten in het pak en binnen in toog). Frater Scholte: *In die jaren waren er ongeveer acht Nederlandse fraters die de kweekschool volgden of gevolgd hadden. Na afsluiting van de eerste leerkring (de eerste twee jaren) werd mij gevraagd om over te stappen naar de sociale academie. In die jaren werd al met zorg naar de toekomst gekeken. We beheerden twee internaten en twee scholen, terwijl het aantal Maristen in Nederland nooit meer is geweest dan 25. Het was tot dan toe normaal dat iedere Marist onderwijzer werd of in de huishoudelijke en technische dienst werkte.* Frater Scholte was de eerste die geen onderwijzer werd. Voor hem werd gezocht naar een niet-gemengde katholieke academie, maar die was nergens te vinden. Een andere voorwaarde waaraan de opleiding moest voldoen was verenigbaarheid met het communiteitsleven. Derhalve werd het een parttime opleiding in Sittard. Twee dagen per week naar school met een overnachting bij de Jezuiten in Spaubeek. Hij volgde daar de speciale richting voor schoolinternaten. Toen hij na voltooiing van zijn studie terecht kwam in het groepswerk in het internaat in Westerhelling beschouwde hij dat als zijn levensvervulling. Elk jaar stroomde het internaat vol (circa 220 jongens). Maar geleidelijk ontstonden de eerste scheurtjes in het

bolwerk van het Rijke Roomsche Leven. Het waren niet enkel meer jongens uit goede milieus, die in de internaten terecht kwamen. Meer en meer kwamen er jongens op sociale- of medisch-psychologische indicatie. Frater Scholte begeleidde gedurende enkele jaren jongens die in de Westerhelling verbleven en belandde vervolgens in de leiding van het internaat.

Nog voor zijn dertigste levensjaar werd hij directeur van het internaat. In het onderwijs was toen alles volop in beweging. In 1968 werd de Mammoetwet ingevoerd. Het was een turbulente tijd, die uiteraard ook consequenties had voor de fraters Maristen: *Het werd duidelijk dat we niet als kleine MAVO konden blijven voortbestaan. We moesten fuseren en er moesten meer keuze-mogelijkheden voor leerlingen komen.* Als voorzitter leidde hij het fusieproces van vijf scholen, dat uiteindelijk resulteerde in Scholengemeenschap Nijmegen-Oost, het huidige Montessori-college. In 1975 viel het besluit om het internaat te sluiten en twee jaar later vertrokken de laatste internen. Door de inzet van steeds meer lekenkrachten rezen de pensioengelden de pan uit. Daarnaast speelde een rol dat het niet meer 'in' was om naar een internaat te gaan.

Crisis

De vraag was toen: wat nu? De gemeenschap verhuisde van een gedeelte van het internaat naar de villa. Confrater Jozef Bossaert heeft er jarenlang zijn open-atelier gehad. Een aantal mensen had de leeftijd om te stoppen met werken. Frater Scholte liep omstreeks 1975 (in Reliëf) min of meer toevallig tegen de Training for Coaches aan: *Ik was toe aan een nieuwe uitdaging, wilde in elk geval een poos geen bestuurlijke of directie-taken. We begonnen met 12 religieuzen in 1975 met de opleiding, die goed was opgezet door de SNVR (gestart met supervisie vanuit Leuven). Pater Gratianus Soons ocd was de voorman, pater Piet Kragtwijk ofm en zuster Liduine Houtsma sfc hadden ook een eigen inbreng. Er werd toen een pool van 15 à 20 mensen gevormd,*

waarop religieuzen een beroep konden doen. Er was toentertijd veel vraag naar adviserend werk ten behoeve van besturen.

Groepspraktijk

Samen met de zusters Truus Sonder en Annie Besselink en met pater Huub Gijsberts startte frater Scholte in 1979 een 'groepspraktijk'. Vanuit bestuurskringen kwamen vragen binnen bij het collectief, dat wekelijks ervaringen uitwisselde. Er werd regelmatig een cursusaanbod gedaan en enkele brochures - bijvoorbeeld over het houden van kapittels - zagen het licht. Elke maand of eenmaal per zes weken brachten leden van het collectief een bezoek aan gemeenschappen voor een gesprek van maximaal twee uur. Op die manier begeleidde frater Scholte circa 25 gemeenschappen. Frater Scholte: *Dat was heel boeiend, al die 'inkijkjes'. Vaak ging het om 'rest-gemeenschappen': groepen die achterbleven na afstoting van een instelling. Daar speelden veel vragen. Bijvoorbeeld: Hoe houdt men het met elkaar uit? of: Hoe kun je het rouwproces van uit je werk gestoten worden ombuigen tot innerlijke groei? Het was heel gevarieerd: van relatieproblemen tot bezinningsniveau, van het zoeken naar een nieuwe uitstraling tot scholing rond de vraag: wat is spiritualiteit? In die tijd ontstonden groepen, die met elkaar Bijbel gingen lezen. We stimuleerden mensen om zich uit te spreken, om hen te brengen tot een meer volwassen geloofsbeleving dan waarin ze grootgebracht waren, om hen te leren zoeken en ontdekken. De leden van het collectief organiseerden gebeds- en geloofspractica en assisteerden bij de voorbereiding van kapittels. Door een gedegen voorbereiding wordt het eigenlijke kapittel een soort van apotheose en dat is heel weldadig voor de kapittelleden en de congregatie als gemeenschap.*

Frater Scholte: *Tijdens kapittels kwamen kernwoorden van spiritualiteit naar boven en het was wonderlijk, maar die woorden bleken altijd terug te vinden in de oude teksten. Dat gaf mensen hun identiteit terug: "We hadden een naam, maar die wa-*

ren we vergeten." Ik ben blij dat die beweging doorgaat, bijvoorbeeld door de vragen die worden neergelegd bij het Titus Brandsma Instituut. Op een andere, meer wetenschappelijke manier gaat het door. Dat is het krachtige, het positieve van het religieuze leven in Nederland. Dat gaat verder dan de vraag naar een nieuw apostolaat. Het is een vernieuwing van binnenuit, die zeker zijn vruchten zal afwerpen voor de toekomst. Er zal ongetwijfeld iets goeds uit voortkomen.

Nieuwe perspectieven

Pater Gijsberts overleed plotseling in 1981. Het resterende drietal ging nog enkele jaren door, maar toen de een na de ander een bestuursfunctie kreeg viel ten slotte het doek. Eind 1985 kwam frater Scholte in het provinciaal bestuur (België/NL). Aan het bestuurswerk moest hij aanvankelijk wennen; het was aldoor maar stukken lezen en vergaderen. Frater Scholte: *"Ik zit achter mijn bureau, in mijn auto en aan vergadertafels."* Toen hij in 1991 gekozen werd tot voorzitter SBCN volgden vrij spoedig andere gremia: de KNR, de BBK en de UCESM. Frater Scholte vindt dat de Nederlandse religieuzen trots kunnen zijn: *Ik denk dat we met al onze zwakheden toch hebben getoond tot veel in staat te zijn. Als je dat vanuit een internationaal perspectief bekijkt hebben de Nederlandse religieuzen veel waardevols tot stand gebracht: kijk naar het aantal commissies van de KNR, maar ook naar regelingen als ZVR, AOW en RR. Binnen de SBCN leven heel verschillende visies op de toekomst, maar we vinden elkaar in alle verscheidenheid die er is. We verstaan elkaar en dat geldt in ruimere zin voor alle religieuzen in Nederland. Dat bleek bijvoorbeeld toen de andere samenwerkingsverbanden de SBCN-tekst over gerechtigheid onderschreven. Daarmee werd het een document van de gezamenlijke Nederlandse religieuzen dat naar het Landelijk Pastoraal Overleg gestuurd werd. De Nederlandse religieuzen hebben op die manier een actieve inbreng gehad in onze kerkprovincie.*

Frater Scholte ziet de totstandkoming van het AB/KNR als een belangrijk keerpunt in de jongste geschiedenis: *Mijn openingswoord bij die gelegenheid was geen formaliteit, maar had voor mij een lading. Het dééd me wat om daar te kunnen uitspreken dat we een louteringsproces hebben doorgemaakt¹. En de positieve reacties van de besturen van religieuze instituten: het geld voor de reorganisatie is er gekomen. De wijziging in bestemming is geaccepteerd. Uiteindelijk heeft men er zich achter geschaard. Dat elkaar blijven ondersteunen en tegen elkaar zeggen: de KNR moet blijven bestaan, want die solidariteit moet er zijn.*

Samenwerking Broeder Congregaties Nederland

Over het samenwerkingsverband waarvan hij sedert 1991 voorzitter is: *Weliswaar zijn we nog maar met 15 instituten, maar Nederland is in Europa het enige land met zoveel broedercongregaties. Tijdens de laatste AB-vergadering hebben we geïventariseerd welke stappen de diverse religieuze instituten hebben gezet in het kader van toekomstige bestuurbaarheid. Je hoort geen geluiden van neerslachtigheid, maar van creatieve wijzen van besturen om het zo waardig mogelijk te doen. Er lagen positieve initiatieven op tafel. Waar de menskracht ontbreekt worden de kringen breder gemaakt. Het is belangrijker om de beweging gaande te houden dan om het instituut in stand te houden.*

De ontwikkelingen op dit moment overziend legt frater Scholte het accent op de boodschap van Jezus van Nazareth: *Zijn boodschap van vrede en gerechtigheid moet blijven klinken. Het meest sterk is wat Hij op het einde van zijn leven zei: de vrede zij met u. Ga gerechtigheid doen. Breken en delen vormen de essentie van evangelisch leven. Als we ons dat blijven herinneren dan zullen nieuwe vormen van evangelisch leven tot ontwikkeling komen.*

¹ Zie voor een samenvattende impressie van de betreffende AB/KNR-vergadering het eerste nummer van het Besturenbulletin van dit jaar

Aansluiting zoekend bij het huidige tijdsgewricht, vraagt frater Scholte zich af of de traditionele geloften niet aan een herinterpretatie toe zijn: *De geloften van armoede, gehoorzaamheid en ongehuwd leven worden in deze tijd niet meer verstaan. Dat wil niet zeggen dat ze niet meer deugen; je kunt het gewoon niet vergelijken. Misschien zou het doen van gerechtigheid een nieuwe gelofte van religieuzen kunnen zijn. In mijn visie distantiëren de kerk en de religieuzen zich nog te veel van niet-religieuzen, die nu al gerechtigheid doen, maar een andere taal spreken. Het gaat toch om het praktiseren van evangelisch leven. En zijn internationale ervaringen als UCESM-voorzitter bevestigen deze opvatting: In Brussel zijn er veel belangengroepen, NGO's, allemaal gebaseerd op idealen en die willen allemaal de Europese Unie een impuls geven. Als religieus ben je daar welkom. Je moet je eigen identiteit behouden, maar tegelijkertijd de grenzen verleggen. We denken te kerkelijk, we moeten het breder maken, we zijn nog te weinig daar waar gerechtigheid gebeurt. Ik bedoel dat niet op het niveau van de individuele religieuzen, maar als beweging zouden we ons meer kunnen engageren. Misschien kunnen we langs die weg toegroeien naar het uitspreken van nieuwe geloften.*

Gerechtigheid doen

Het doen van gerechtigheid werd door de Maristen vertaald in de keuzen die de fraters – in nauwe samenwerking met de zusters van Julie Postel - hebben gemaakt: *We vinden het van belang om herkenbaar te zijn of te worden. Wanneer je het doen van gerechtigheid als ijkpunt neemt, dan moet je laten zien dat je jongeren beschouwt als profeten van de toekomst. Je moet naar hen luisteren en hen au serieux nemen. Ex-gedetineerden houden ons een spiegel voor; in deze mensen toont de samenleving zijn zwakke kant. Het volstaat niet om enkel mensen te straffen. We zijn blijikbaar niet in staat als samenleving om die jongeren een goed thuis te bieden en dan moeten we erkennen dat we op dat*

punt gefaald hebben. En wanneer vluchtelingen niet meer als gasten gezien worden, die op de deur kloppen, dan zijn we verwijderd van het doen van gerechtigheid. Structuren en procedures zijn onvermijdelijk, maar je moet je afvragen waar deze op gebaseerd zijn.

Het zijn maar heel kleine dingen die we kunnen doen: anderen laten zien waar we voor staan door andere waarderingen en andere principes te benadrukken.

Europa's ziel en de Mariale ziel

Aangezien frater Scholte werkzaam is op heel verschillende niveau's - van zoiets kleinschaligs als Moria tot het grootschalige niveau van de UCESM - vraagt dat veel energie om voortdurend om te schakelen en om veel te lezen en te studeren. Afgelopen zomer was hij in Budapest waar hij de bijeenkomst van de hogere oversten (vrouwelijk) van Midden- en Oost-Europa bijwoonde.

Momenteel bereidt hij de Algemene Vergadering van de UCESM voor, die in december 1999 gehouden wordt en draait om de vraag: Hoe kunnen religieuzen zegening voor Europa zijn? Dan gaat het om de uitspraak van Jacques Delors: Geef Europa een ziel. Het streven is gericht op bezieling van Europa.

In oktober gaat hij drie weken naar Rome om als auditor voor de UCESM de speciale bisschoppensynode over Europa bij te wonen. Ter voorbereiding daarop las hij het Instrumentum Laboris².

De fraters Maristen zijn bezig met de her-taling van hun spiritualiteit, waarvan aandachtig aanwezig zijn de kernwoorden zijn. Frater Scholte: *Dat zegt iets over de wijze waarop ik als Marist in het leven wil staan. Aandenken – aandacht – er wezen – er zijn – met je wezen. Dat is voor mij ook een heel Mariale vertaling van onze spiritualiteit.*

WvdV

² Elders in dit blad vindt u hierover een beschouwing

Nationale Vredesdag Religieuzen 1999

Op 11 september togen ruim 200 Nederlandse zusters naar het Ds. Pierson College te 's-Hertogenbosch, ondanks de verlokking van schitterend zomerweer, Nationale Museumdag, en bijeenkomsten in eigen Sociëteit. De oudste deelneemsters 91 en 94 jaar oud, maar even gemotiveerd als alle andere door diepe afschuw van oorlog en geweld en door de vraag naar de eigen mogelijkheden. Tussen haakjes, waar waren de mannelijke religieuzen eigenlijk? Kon men zelfs niet één vertegenwoordiger missen?

Allereerst werd er een minuut stilte in acht genomen om aller aandacht te richten op de vele slachtoffers van het recente geweld in Oost Timor, waar ook een groot aantal mede-religieuzen het ultieme offer van hun leven gebracht hebben. Een kaars werd ontstoken, die ons geschonken werd door onze Vlaamse medezusters. Vervolgens werd door Zuster Aloysa van Amersfoort het voorzitterschap overgenomen van Zuster Josephine Stumpel en daarna gingen men onverwijld over tot de kern van de zaak, het luisteren naar de verhalen van gekleurde en ontheemde vrouwen. Want luisteren naar het verhaal van mensen en het persoonlijk ontmoeten van hun gepijnigd wezen is de enige weg tot vrede.

Uit de groep kwamen deze zaterdag drie vrouwen naar voren, begeleid door hun 'maatjes', de zusters die hen vriendschap hadden geboden en een mate van aanvaarding en veiligheid. Het waren drie sterke vrouwen die hun afschuwelijk verhaal vertelden.

Yildiz Karakus, een Koerdische vrouw uit Turkije, haar naam betekent 'ster', zag zich genooddaakt uit te wijken naar Nederland vanwege haar aanhoudende politieke activiteit en protest tegen het bewind dat Koerden niet erkennen wil als een eigen volk, dat hen oppakt, martelt en executeert. Ze was zelf al een aantal malen opgepakt en haar broer is neergeschoten. Zowel van Yildiz als van de andere twee

vrouwen horen we dat bij aankomst in Nederland de autoriteiten wel indringend doorvroegen over de wijze waarop men Nederland heeft bereikt, maar nauwelijks iemand belangstelling toonde voor datgene wat tot hun vlucht had geleid. Na een vol jaar kwam er voor haar een ambtenaar van Justitie. Yildiz blij, nu zou men toch wel willen horen waarom ze gevlucht was. Maar niets. Zelfde behandeling, en... afgewezen. Nog twee jaar procederen. Het enige wat de energieke vrouw mag doen is de taal leren. Tegelijkertijd wordt vrijwel iedere motivatie daartoe ontnomen. Je mag misschien uiteindelijk toch niet blijven; je kunt niet weg, moet je dagelijks melden in het asielzoekerscentrum en wekelijks het vernederende stempelen ondergaan bij de politie. Je bent geïsoleerd van de Nederlandse bevolking. De mensen in het centrum zijn vaak gedeprimeerd en kunnen je uiteraard ook niet helpen met de taal. Je loopt bij de Nederlanders op tegen enorme vooroordelen, je bent namelijk niet dom, niet lui, niet onderontwikkeld.

Ze werd ziek van het drie jaar als parasiet moeten leven, veroordeeld tot nietsdoen. Een fysiotherapeute moedigde haar aan een verpleegstersopleiding te volgen. Weer een jaar wachten voor de mogelijkheid dáár was. Nu is ze gediplomeerd verpleegster, volgt een verdere opleiding tot cardiologisch verpleegkundige en heeft zichzelf en haar man eindelijk een kind gegund – want een kind moet kunnen bestaan zonder druk en angst. Ze is voorzitter van de Interculturele Contacten Eindhoven. En ze heeft óók in Nederland geprotesteerd, namelijk tegen de Nederlandse bijdrage aan bombardementen op Koerden. En ze viert dat haar daarvoor niets in de weg is gelegd. Ze is weer een blijde vrouw geworden.

Liya Agidew uit Ethiopië is al zeven jaar in Nederland, maar heeft nog steeds geen verblijfsvergunning. Met haar jongere zusje heeft ze op een dag gekozen vóór het

leven en tegen de dood, besloten om weg te gaan van het schieten. Ze gaat dezelfde weg van ondervraging op niet-wezenlijke punten als Yildiz. Ze probeert hardnekkig onze moeilijke taal onder de knie te krijgen. De Kleine Zusters van Heerlen en van het Missionair Centrum vangen haar en haar zusje op. Met de mensen in hun straat, de Zaterdagstraat, hebben ze goede contacten. Ze wilden persé niet gaan zitten piekeren en dat heeft haar en haar zusje de moed en kracht gegeven om anderen in het centrum uit hun apathie te halen.

Liya volgt nu een opleiding tot doktersassistente. Haar zusje verdeelt haar tijd tussen het Nederlands leren en de modevak-school. Ze blijven vechten om te mogen leven. 'Wég van het schieten.'

De vrouw met de blijde ogen die vervolgens door haar maatje wordt voorgesteld is Grace Akebe, journaliste en producer van vrouwen- en kinderprogramma's. Nog vóór ze ook maar iets vertelt over haar ervaringen zingt ze. 'Oh, Sisters, let your light shine all over the world. Let it shine. Please, let it shine.' Doordat Grace zich bezig houdt met vrouwenzaken gaan haar ogen open voor het leed van al die vertrapte vrouwen in haar vaderland Kameroen, waar een dictatoriaal bewind heerst en waar de olieopbrengst niet ten goede komt aan het overgrote deel van de bevolking. Haar activiteiten voor radio en televisie maakten dat ze op de lijst kwam van de meest gezochte personen. Ze belandde enkele keren in de gevangenis, waaruit ze uiteindelijk wist te ontsnappen. Moest haar man en vier kinderen achterlaten. Ze kwam aan op Schiphol. Alleen al bij het noemen van die naam schiet ze vol. Letterlijk schokkend van emotie brengt ze eruit dat ze daar niets over wil zeggen. Het is nu bijna drie jaar geleden. Gezien de gebeurtenissen kreeg zij al snel de A-status. Dan hoeft ze in ieder geval niet meer bang te zijn. Maar innerlijk is ze verscheurd. Hoe moet het met haar gezin? Wie zal nu voor haar moeder zorgen?

Haar eerste ervaringen in Nederland waren afschuwelijk, bekend ze. Ze was eenzaam.

Er was niets om de tijd te doden dan de bibliotheek en het leren van Nederlands. In de eetzaal spreekt ze met kamergenoten, leert hun ervaringen kennen. De belangstelling en vriendschap van zuster Veronique en zuster Tarcise komt als een godsge-schenk. Ze heeft een verzoek aan de zusters, dat ze bidden zullen voor alle vluchtelingen. En ze heeft een lied:

'Move on, sisters, move on,
Don't be frightened.
No turning back!'

'Move on', op deze leeftijd. Merkwaardigerwijs moet Grace me bekennen dat het haar niet opgevallen is dat de aanwezige zusters vrijwel allemaal de pensioenge-rechtigde leeftijd bereikt hebben. Ze zet er haar bril voor af om die schoon te vegen. Een vrouw om te omhelzen. Wat menig- een in de zaal dan ook spontaan doet.

Zuster Veronique van Woerkum spreekt ons van de dingen die zij en haar commu-niteit geleerd hebben van vijftien jaar, *vijftien jaar*, andersgekleurde vrouwen in hun midden. Ze vertelt eerst een Chassidisch verhaal, waarin de afgewezen en van het leven beroofde vluchteling de Messias blijkt te zijn.

We moeten er volgens Veronique niet op uit zijn een homogene samenleving te worden, we moeten elkaar eerder aanvullen en accentueren.

Afgewezen asielzoekers worden gecon-fronteerd met een nieuwe realiteit. Te weten dat ze niet mogen bestaan in Nederland. Ze moeten opnieuw leren vechten om te mogen bestaan. Met de hulp van de zusters vonden sommigen opvang in een ander land. Anderen moeten vreselijke dingen doen om hier aan een A-status te komen. Zo sloot iemand een samenlevingscontract met een geesteszieke man, die haar en haar kind voortdurend kwetst. De vraag van Nederlanders hoe men het maakt, komt heel vaak niet voort uit echte belangstelling. De vrouwen blijven zich ondanks hun moeilijke situatie mooi maken, zichzelf als het ware articulerend, een bodempje leggend onder hun eigen bestaan. Anderen echter raken uitgeblust en

gaan zich apathisch gedragen. Wat moet je bijvoorbeeld ook als je door de Nederlandse samenleving, die je niet mag uitzetten, met drie kinderen maar zonder middelen van bestaan gedumpt wordt op een station?

Er liggen uitdagingen voor ons. Onderzoeken we de mogelijkheden om ons te laten horen? Nemen we wel eens deel aan de wake bij wat zo onterecht een grenshospitium heet, maar een ordinaire gevangenis is, waardoor de asielzoekers worden gecriminaliseerd.

We kunnen vertrouwde opbouwen met asielzoekers, al is het maar met één.

Misschien kunnen we een plaatsje bieden, één persoon opvangen.

Een asielzoeker zijn of haar slagvaardigheid gunnen bij het verbeteren van de eigen situatie.

Als congregatie tijdelijk iemand adopteren.

Andersgekleurde vrouwen een kans geven in onze eigen congregatie, ook in beleidszaken.

De grootste les die we uit deze ontmoeting met asielzoekers leerden is dat we hun verhaal moeten blijven beluisteren en doorvertellen. De vluchteling moet gezicht krijgen in ons midden.

Theresia Saers Soc.v.JMJ

Op verzoek van de 238 vrouwelijke religieuzen, die op 11 september 1999 in 's-Hertogenbosch bijeen waren schreef de Werkgroep Vredesvraagstukken van de SNVR een brief aan de staatssecretaris van het Ministerie van Justitie, mr. Job Cohen. In dit schrijven werd het Nederlandse vluchtelingenbeleid veroordeeld.

Om uiting te geven aan de betrokkenheid van Nederlandse religieuzen bij vraagstukken van vrede en gerechtigheid schreef de voorzitter van de KNR, zuster Rafaël Kops, een brief aan de secretaris-generaal van de Verenigde Naties, de heer Kofi Annan, met het verzoek om zo spoedig mogelijk een vredesmacht te stationeren op Oost Timor.

Een nieuwe start

Bestuur SNVR denkt over de toekomst en actualisering van de Intentieverklaring (I.V.)

In de ruim twee jaar dat het huidige Bestuur van de SNVR nu 'zit' is er veel gebeurd. Toen het aantrad in 1997 was er van alles gaande: ontwikkelingen in KNR-verband en een proces inzake leeftijd en beschikbaarheid van mensen, maakt verdergaan op de tot dan toe begane wegen niet vanzelfsprekend. Zonder het belang van wat er in de voorgaande periode allemaal gebeurd en georganiseerd is ter discussie te willen stellen, zag het Bestuur zich door deze veranderde omstandigheden geplaatst voor de vraag: hoe gaan we nu als SNVR samen verder?

Het Bestuur heeft een stappenplan opgesteld, op zoek naar de samenhang tussen

besturen en werkgroepen enerzijds en spiritualiteit, keuzes van thema's en vormen waarin die worden aangeboden anderzijds.

Om te beginnen zijn in maart/april 1998 **regionale bijeenkomsten met de besturen van de aangesloten religieuze instituten** belegd om te inventariseren: wat willen zij van ons? Daarin zijn als 'speerpunten' van beleid duidelijke wensen geuit ten aanzien van *communicatie; verbondenheid met de Vrouw en Geloofbeweging en met onterechte vrouwen; de toekomstproblematiek van de instituten.*

In een **eerste gesprek met de werkgroepen** in september bleek ook dáár - net als bij de besturen - bezorgdheid te leven met betrekking tot de toekomst: het is niet alleen moeilijk nieuwe leden te vinden, maar ook is de doelgroep gewijzigd. Bovendien zei men inzicht te missen in de items in het kader van de I.V. waarmee men zich in religieuze instituten bezighoudt. Voorgesteld werd dit uitvoerig te inventariseren, waardoor verschillende aspecten van de thema's aan bod kunnen komen: wie is er mee bezig, welke raakvlakken zijn er te vinden, binnen en buiten de SNVR?

De vraag van de werkgroepen wat de **Algemene Vergadering SNVR** in dezen nog van belang vindt werd in november tijdens de tweedaagse AV in Heeze voorgelegd. Daar is het idee gegroeid meer vanuit thema's te gaan werken dan vanuit de huidige structuur van de werkgroepen. Het zou dan moeten gaan om (enkele) thema's die een duidelijke lijn te zien geven. De algemene 'speerpunten' die nu nog genoemd zijn vragen daartoe nadere omschrijving. Gesuggereerd werd de bestaande werkgroepen samen te voegen tot één geheel, waarbinnen eventuele subgroepjes een thema kunnen uitwerken. Bij de keuze van de thema's zou er steeds overleg moeten plaatsvinden tussen het Bestuur en die nieuwe groep.

In een **tweede bijeenkomst** in maart 1999 heeft het Bestuur deze suggestie van de AV **met de werkgroepen** besproken. Hierbij werd nog eens benadrukt dat samenvoeging (nog) niet aan de orde is maar dat streven naar meer samenwerking in de toekomst, waardoor verdubbelingen en hiaten kunnen worden opgespoord, voorop staat.

Een ander (belangrijker) discussiepunt in de groepsgesprekken vormde voor het Bestuur de vraag: 'Hoe kunnen wij in de toekomst bij de voorbereiding van en tijdens de bijeenkomsten naar een verbinding zoeken tussen de onderliggende religieuze motivatie (mystiek), bewustwor-

ding van een problematiek en actie?' De afgelopen jaren hebben de keuzes van de thema's volgens het Bestuur vooral plaatsgevonden vanuit de vragen die vanuit Kerk en Samenleving op de SNVR afkwamen. Bij de behandeling van het thema stond met name de problematiek centraal, bijvoorbeeld milieu/landbouw, bijstandsvrouwen, vluchtelingen. In de bijeenkomsten werden de deelnemers geraakt door de informatie en werden zo mogelijk meer 'politiek' bewust. Soms wel, soms niet kwam de eigen spiritualiteit ter sprake, werd de eigen positie van de vrouwelijke religieus verhelderd en verdiept. Het samengaan van 'mystiek en politiek' kwam misschien niet altijd uit de verf. Wat hiermee bedoeld zou kunnen zijn werd door het Bestuur geïllustreerd met de beschrijving in het boek 'Het vuur onder de as' van Joan Chittister osb (de pagina's 102 t/m 104 van hoofdstuk 8: 'De vlam worden').

Een goede communicatie, ook met het Bestuur, werd door de werkgroepen een belangrijk aandachtspunt genoemd. Het Bestuur erkende dat van een duidelijke wederzijdse 'relatie' niet kon worden gesproken; het vertrek van Dorry de Beijer heeft in dit verband mede een rol gespeeld. Geconstateerd werd dat bepaalde lijnen toch gemeenschappelijk blijken te zijn: zo zijn 'vrouwen' bijvoorbeeld overal aan de orde. De SNVR gezicht geven door één thema per jaar te behandelen vond instemming; ingaan tegen onrecht, ook en vooral aan vrouwen in Kerk en Samenleving staat daarbij voorop. Met betrekking tot de spiritualiteit waaruit dat gebeurt leefden er bij de werkgroepen twijfels of het lukt dit te benoemen; verwacht werd dat de vraag naar een verbinding tussen 'mystiek en politiek' aan de orde komt bij het zoeken naar een thema.

Gepleit werd wel voor goede informatie van vertegenwoordigsters van de SNVR in andere organisaties, alsook voor betrokkenheid en suggesties vanuit de Algemene Vergadering SNVR. De service aan congregatiebladen die de KNR gaat opzetten

wordt een beter communicatiekanaal gevonden dan de weg via besturen, die weinig effectief is gebleken.

De werkgroepen vroegen zich wel af waarop men zich in de nieuwe situatie moet gaan richten. Nu is er open inschrijving; kan dat afhankelijk van doel en onderwerp ook andersoortig worden: leden van besturen, leden van werkgroepen van religieuze instituten? Opgemerkt werd dat de ervaring leert dat die laatste categorie steeds kleiner van omvang wordt. Het zou aanbeveling verdienen deze te inventariseren, waarbij het wel zaak is goed te formuleren wat je zoekt en wilt: er worden vaak verschillende namen gehanteerd voor dezelfde begrippen. De werkgroep Vrouwenkontakten heeft een informatiefolder over doel en activiteiten opgesteld; andere werkgroepen wordt gesuggereerd dit ook te doen, zodat die naar de religieuze instituten gestuurd kunnen worden met de vraag: zijn er werkgroepen die hieraan beantwoorden?

Het antwoord op de vraag van het Bestuur of de werkgroepen **ad hoc ondersteuning** bij dit proces van structurele verandering van werkwijze wenselijk achtten was tweeledig. Enerzijds werd ervoor gepleit hierbij vanaf het begin iemand te betrekken. Anderzijds werd ervoor gewaarschuwd niet te hard van stapel te lopen, maar tijd te nemen voor bewustwording (het Bestuur heeft niet 'meegelopen') en bezinning (voor het kiezen van een thema voor volgend jaar). De kwaliteiten waaraan procesbegeleiding moet voldoen zouden goed duidelijk moeten zijn; er dient rekening gehouden te worden met de geschiedenis van de diverse werkgroepen. Uiteindelijk werd men het erover eens het Bestuur iemand te laten zoeken die met de werkgroepen in gesprek kan gaan.

In een **vervolgbijeenkomst met de werkgroepen** in juni heeft het Bestuur gemeld hiervoor mevrouw Ria klein Tank benaderd te hebben. Deze heeft zich bereid verklaard eerst een gesprek te hebben met iedere groep afzonderlijk, vervolgens met

alle gezamenlijk. Voor de nodige samenwerking zal aan het Bestuur gerapporteerd worden. De aanwezigen gingen met dit voorstel akkoord; voor gesprekken met de afzonderlijke groepen werden meteen afspraken gemaakt.

Verder kwam de gespreksnotitie aan de orde die de werkgroep Vrouwenkontakten inmiddels tot genoegen van het Bestuur had gepresenteerd met suggesties voor thema's. Deze waren voornamelijk gelicht uit de lezing van Will Verhoef tijdens de tweedaagse AV/SNVR in Heeze en de derde Antoinette van Pinxterenlezing door Donne Schmaal. Toegelicht werd dat de werkgroep heeft willen voorkomen dat deze teksten in de vergetelheid raken. Bij één thema, breed gedragen, zou er aandacht voor spiritualiteit moeten zijn. Will Verhoef heeft gesproken over leiderschap van vrouwelijke religieuzen: actieve religieuze instituten zouden een duidelijker gezicht naar buiten moeten hebben. Wat heb je - als collectief van vrouwelijke religieuzen binnen de SNVR - aan de wereld van vandaag te bieden? Gememoreerd werd het 40-jarig bestaan van de SNVR, toen er een manifest is opgesteld; en de medewerking aan de tentoonstelling van de Nederlandse Vrouwen Raad over 100 jaar vrouwenarbeid.

In een levendige gedachtewisseling werd herinnerd aan de twee jaarprogramma's over spiritualiteit die de werkgroep Medioren indertijd heeft verzorgd. Daarbij zijn twee kanten aan de orde gesteld: Waardoor word je gestuwd, waarvoor loop je warm (mededogen, barmhartigheid, gerechtigheid) en hoe ga je dat vormgeven?

Gesuggereerd werd dat de werkgroep Vrouwenkontakten een bijdrage zou kunnen leveren aan structurele veranderingen. De werkgroep Vredesvraagstukken kan informeren en het draagvlak versterken en daarnaast de politieke kant voor haar rekening nemen. De kerngroep Filippijnen kan het mondiale aspect behartigen. De werkgroepen kunnen elkaar dus aanvullen. Het thema hoeft niet iedere twee jaar te veran-

deren; de ene keer kan een ander aspect de nadruk krijgen dan de andere. Deze behandeling van een deelaspect door iedere groep laat voor de werkgroepleden onverlet dat gezamenlijk naar een thema gezocht moet gaan worden, dat liefst met en vanuit de AV/SNVR moet worden gedragen.

Waar en hoe kunnen religieuzen (nog) iets betekenen en zich gezamenlijk laten zien? Geconstateerd werd dat religieuzen - helaas - niet zo aan de weg timmeren, ook niet om het soms negatieve beeld van anderen te wijzigen. Continuïteit en solidariteit zijn altijd twee belangrijke zaken geweest. 'Politiek' werd buitengesloten en afgegrensd in het leven en werken; religieuzen zijn daarin - minstens als collectief - niet zo geschoold als anderen, het maakt bovendien kwetsbaar. Niettemin worden er in genoemde lezingen profetische geluiden van ze gevraagd! Men zou dingen als 'soeur-centrisme' onder ogen moeten durven zien. Op zoek naar aansluiting met de vrouwenbeweging zijn er niettemin wederzijds ervaringen uit te wisselen, waarbij niet alleen het werk maar ook de persoon belangrijk zijn. Het is wel belangrijk andere termen te vinden, waardoor zaken verduidelijkt kunnen worden.

Gewezen werd verder op de grote ervaring die religieuzen hebben ten aanzien van

'arbeid en zorg'; een standpunt daarover zou breder kunnen worden uitgedragen dan alleen naar een ministerie. Wat kunnen religieuzen betekenen op het vlak van de toenemende individualisering en vergrijzing in Nederland?

"Is aan te tonen wat het verdwijnen van religieuzen in Nederland betekent?; dan weet je ook wat je waard bent". Volgens sommigen zeggen bondgenoten vaak dat religieuzen voor hen een achterhoede vormen waar ze niet buiten kunnen. Anderen betwijfelen dit echter; het zou betekenen dat dan nog weinig van het erfgoed van religieuzen is doorgegeven. Maar er zijn al veel dingen overgenomen en nog over te geven: religieuzen vallen niet ineens weg.

Gevraagd naar hun ervaring met deze bijeenkomsten spraken alle werkgroepleden hoge verwachtingen uit ten aanzien van de voortgang. Sommige punten vragen nog verdieping, waarover met mevrouw klein Tank gereflecteerd moet worden. Zaken moeten helder worden, zodat er dezelfde uitgangspunten worden gehanteerd en er een gezamenlijke bodem ligt, alvorens aan aanpassing van de I.V. gedacht kan worden.

MK

Tweede Bisschoppensynode voor Europa

Van 1 tot 23 oktober wordt in Rome de Tweede Bijzondere Bisschoppensynode voor Europa gehouden; de eerste vond plaats in 1991, direct na de omwentelingen in Midden- en Oost-Europa. Bisschoppen uit alle Europese landen en anderen, waaronder frater J. Scholte als voorzitter van de UCESM (het samenwerkingsverband van alle conferenties van religieuzen in Europa) komen er bijeen om de stand van zaken van de katholieke kerk in Europa op te maken en om een beleidsprogramma voor de kerk op de drempel van het derde millennium voor te stellen. Dergelijke continentale synodes zijn er de afgelopen

jaren al meer gehouden en die voor Europa is de laatste in de reeks.

Recent verscheen het *Werkdocument* onder de titel: "Jezus Christus, levend in zijn kerk, bron van hoop voor Europa". Het begint met een vergelijking tussen Europa en de twee leerlingen op weg naar Emmaus: Europa is verward en ziet nauwelijks een toekomstperspectief. En dan wordt de situatie in grote lijnen geschetst (nummers 7-8). Vele christenen blijken hun geloof verloren te hebben, of beperken het tot bepaalde tradities, of beleven het oppervlakkig. Er is sinds 1989 incidenteel zeker sprake van een verdieping van het geloofsleven en van meer actieve partici-

patie van gelovigen aan vrijwilligerswerk in en vanuit de kerk. Maar het materialisme, consumentisme, hedonisme en cultureel en godsdienstig relativisme van West-Europa breidt de invloed uit in Oost-Europa.

De politieke ontwikkelingen gaan door, onder andere wordt gewezen op de versnelde éénwording van de Europese Unie. En er wordt gewezen op de grote migratie vanuit Oost-Europa en het Zuiden naar West-Europa. Ook de gevolgen van de globalisatie worden steeds duidelijker.

Er liggen fundamentele uitdagingen wat betreft de opbouw, de eenheid en de evangelisatie van het continent.

Het *Werkdocument* duidt de kern van de problemen in Europa als volgt (nummer 22):

1. Er is allereerst een verkeerd begrip van vrijheid. Vrijheid verstaat de Europeaan als zelfbepaling van het individu, zonder dat men rekening houdt met transcendenten en absolute waarden. Dat leidt tot moreel relativisme, individualistisch subjectivisme en nihilistisch hedonisme.
2. Een tweede fundamenteel probleem is de steeds grotere kloof tussen persoonlijk geweten en publieke waarden: morele keuzes zijn een privé-aangelegenheid, terwijl de samenleving als geheel nauwelijks algemeen gedeelde waarden kent.

Volgens het *Werkdocument* is de kern van de taak van de kerk in Europa nu: aangeven dat Christus noodzakelijk is voor een goed verstaan van, en vorm geven aan wat de mens is, dat het bewaren en de volledige verwerkelijking van menselijke waarden alleen kan vanuit een goed begrijpen van wat Christus betekent. In Jezus Christus vinden de diepste aspiraties van een persoon een volledig en echt antwoord.

Daarom is een hernieuwde verkondiging noodzakelijk om zowel afzonderlijke mensen als naties te helpen om 'vrijheid' en 'waarheid' (= de genoemde transcendenten

en absolute waarden) te combineren, en daarbij spirituele en ethische fundamenteen aan te reiken voor de economische en politieke éénwording van het continent.

Men ziet dan de volgende invalshoeken voor een 'Europees pastoraal programma':

1. Europa heeft behoefte aan een nieuwe evangelisatie en een nieuwe missionaire krachtsinspanning. Deze nieuwe evangelisatie vraagt om een nieuwe inculturatie van het evangelie.
2. Men kan geen overheersende christelijke mentaliteit in de maatschappij meer veronderstellen; voor pastorale programma's; er wordt zelfs gesproken van "de-christianisering" en "paganisering" van het continent (nummer 14). Als de overheersende mentaliteit wordt gezien: "men denkt en handelt alsof God niet bestaat" (nummer 29).
3. Er moet nadruk gelegd worden op de persoonlijke aard, de persoonlijke verdieping van het geloof (nummer 15).
4. Maatschappelijk – cultureel gezien moet de waarde van solidariteit opnieuw gestalte krijgen (nummer 17).

De nieuwe evangelisatie stuit in de maatschappij op deze tegenkrachten: pluralisme, scepticisme, moreel relativisme, economisch liberalisme, materialisme, hedonisme, oppervlakkigheid, onverschilligheid, de rol van de media, fundamentalisme/fanatisme in sommige landen, en velen denken al genoeg van het evangelie te weten. Wat betreft binnenkerkelijke hindernissen om echt goed met de nieuwe evangelisatie te beginnen wordt gewezen op (onder andere): personen die actief zijn in evangelisatie (priesters, religieuzen, leken) worden ouder, en daarom groeit er een beeld van een verouderende lethargische kerk, wat weer negatieve gevolgen heeft voor roeping; de religieuze terminologie is inadequaet; er is een gebrek aan respect voor het gezag van de hiërarchie.

Als oorzaken worden ook wel genoemd dat mensen de taal van het leergezag niet begrijpen en dat de taal van de kerk (in officiële teksten, prediking en catechese) ver van de dagelijkse ervaring van mensen

staat. En er wordt gezegd dat stellingnames van het leergezag ten aanzien van het geloof en zeden niet overtuigen en niet echt rekening houden met tegengestelde argumenten (nummer 56). Er wordt ook gewezen op nog steeds bestaand (autoritair) clericalisme bij priesters.

Een kernpunt voor de evangelisatie is de aanwezigheid van goede voorbeelden ('heiligen'), die inspireren en tot gewetensonderzoek leiden. Mensen luisteren meer naar getuigen dan naar leraren (nummer 57).

En een doorleefd getuigenis van *caritas* is onmisbaar (nummer 72). Naast 'vrijheid' en 'gelijkheid' lijkt men in Europa 'broederschap' te vergeten. Dus is er grote behoefte aan solidariteit, niet in de zin van hulp bieden, maar in de fundamentele zin van het erkennen van de waarde van iedere persoon in de maatschappij (nummer 74).

Een vruchtbaar getuigenis van *caritas* wordt door deze vormen van missionaire presentie verzekerd: overeenkomstig het geloof leven; persoon en menselijk leven verdedigen, waar er materieel en moreel

gebrek is; goede zorgverlening; hulp aan de meest behoeftigen; verdediging van de zwaksten; een goed klimaat voor immigranten; hoop bieden waar wanhoop heerst (nummer 75).

Bij de verdere opbouw van Europa is de sociale leer van de kerk, met de nadruk daarin op de waarde van de afzonderlijke persoon, van groot belang (nummer 84).

Het Werkdocument als geheel overziende suggereert het dat het programma van onze kerk de komende jaren tweeledig is: verkondiging van het evangelie en aandacht voor de persoonlijke verdieping van het geloof; die verdieping is op zichzelf noodzakelijk voor een geloofwaardige verkondiging. En je hoopt dat de synode concreet het verwijderen van de genoemde binnenkerkelijke hindernissen voor een nieuwe bloei van het geloof in Europa in gang zet. Dat vereist wat meer moed dan het aankondigen van een nieuw missionair initiatief, maar is wel een voorwaarde voor het slagen ervan.

AL

De abdij van Berne in een nieuw jasje

In een fraaie map die getooid is met het motto "*Met het oog op de toekoms!*" hebben de Norbertijnen van de abdij van Berne zich gepresenteerd als een gemeenschap die met een rijk verleden leeft in het heden met geloof in de toekomst. Begin 1996 werd door abt A. Baeten een eerste contact gelegd met de Kommissie voor de Onderlinge Solidariteit (KOS).

In maart 1997 besloten de leden van de commissie dat een belangrijk gedeelte van de bouwkosten door de KOS zou worden gefinancierd. Vervolgens is aan alle besturen van religieuze instituten, die jaarlijks een toezegging aan de KOS doen, gevraagd de helft van hun toezegging in de jaren 1997 en 1998 voor dit grootschalige project ter beschikking te stellen. Aan dit besluit zijn uiteraard de nodige besprekingen en berekeningen vooraf gegaan. Ook

heeft de KOS samen met de abdij overleg gevoerd met andere fondsen die vervolgens daadwerkelijk belangrijke financiële bijdragen geleverd hebben.

Deze bijdragen waren noodzakelijk aangezien het project de financiële mogelijkheden van de Norbertijnen ruim te boven ging.

Reeds in het begin van de jaren vijftig werden door de gemeenschap vragen gesteld over de krappe behuizing en het latente brandgevaar, maar de sterke teruggang van het aantal leden die met name in de jaren zestig plaatsvond, heeft bouwplannen toentertijd in een vroegtijdig stadium doen stranden.

Onder andere door de sterke vergrijzing, zoals die bij vrijwel alle religieuze instituten heeft plaatsgevonden, is het aantal leden van ruim 200 in 1960 tot circa 75 nu

gedaald. De afname van het ledental der Norbertijnen werd ten dele veroorzaakt door de verzelfstandiging van de stichting in India. De aantrekkingskracht van de abdij is in het laatste decennium toegenomen en er vinden, met een gemiddelde van ruim een per jaar, intredingen plaats. Er groeit weer een gemeenschap met een meer evenwichtige leeftijdsopbouw, die naast de nodige vitaliteit ook een grote uitstralingskracht naar buiten heeft.

Een en ander bracht met zich mee dat het bestaande gebouw meer in overeenstemming met de eisen en normen van deze tijd moest worden gebracht. Vooral de woonfunctie liet zich nauwelijks op verantwoorde wijze inpassen in het bestaande complex. Na grondig onderzoek is er voor gekozen de vleugel die zich het moeilijkst liet verbouwen en die een goede toekomstige planopzet in de weg stond, af te breken en het woongedeelte met sanitaire voorzieningen, de recreatieruimte, de bibliotheek en enige dienst ruimten nieuw te bouwen. Deze nieuwbouw bestaat uit twee

lagen. Op de begane grond zijn naast de zit-/slaapkamers, recreatie- en dienst ruimten gesitueerd. Op de verdieping bevinden zich de overige zit-/slaapkamers. Tussen oud- en nieuwbouw liggen de lift en trap. In het souterrain bevinden zich de bibliotheek en het archief.

Naast deze nieuwbouw diende er ook een grondige verbouwing van de zogeheten Van Laarhovenvleugel plaats te vinden. Dit onderdeel van de abdij uit 1870 was volkomen brand-onveilig, in verband met de aanwezigheid van houten vloeren en het feit dat de muren tussen de kamers uit riet en kalk waren opgetrokken. Het casco is gehandhaafd en alles is van binnen gerenoveerd. Het totale project is voorspoedig en grotendeels op schema verlopen, al betekende de noodzakelijke verwijdering van asbest wel een forse tegenslag. De abdij is nu gereed voor het volgende millennium. Op 29 oktober zal de officiële opening plaatsvinden.

RMJ

Open dag in de Abdij van Berne

Op zaterdag 6 november 1999 opent de Abdij van Berne, Abdijstraat 49 te Heeswijk, van 11.00 tot 18.00 uur de deuren. Niet alleen het nieuwe abdijgebouw valt te bezichtigen, ook de drukkerij, de boekhandel en het Abdijhuis zijn opengesteld. Er is een presentatie van allerlei groeperingen rond de abdij en in de middag is er een verrassend jeugdprogramma.

Iedereen die belangstelling heeft is van harte welkom. Wel wordt gevraagd u van tevoren aan te melden bij het VVV-kantoor (Abdijstraat 51, 5473 AC Heeswijk; Telefoon/Fax: 0413 – 292884; Openingstijden: maandag tot en met vrijdag van 09.30 – 12.30 uur).

Gesprek met Pater Jan van der Zandt MSC Pastoraat Woonwagenbewoners in Nederland

Aan het Emmaplein zijn - afgezien van het Bureau KNR - een aantal landelijke en regionale organisaties gehuisvest. Dit is het eerste deel van een korte nieuwe serie, waarin u kunt kennismaken met de mensen, die werkzaam zijn voor deze organisaties. Deze eerste bijdrage gaat over de 'bovenburen', het Pastoraat Woonwagenbewoners in Nederland. In ons land verblijven circa 2000 Roma, 4000 Sinti en 30.000 woonwagenbewoners. Voor hun belangen zetten zich in: mevrouw Hélène van Hout en pater Jan van der Zandt. Met laatstgenoemde had de redactie een gesprek.

Vooroordelen

Hij werd geboren in Druten (1942), in het land van Maas en Waal en ging naar de Paters van de Heilige Harten, waarvan hij aanvankelijk als broeder en later als pater deel uitmaakte. Na zijn verblijf in Irian Jaya en Papua Nieuw Guinea keerde hij terug in Nederland. Toen hij de advertentie voor landelijke aalmoezenier voor woonwagenwerk onder ogen kreeg, ging zijn missionarissenhart sneller kloppen. Inmiddels is het al weer 18 jaar geleden dat hij het werk overnam van pater Oremus SJ.

Toen hij aan zijn nieuwe taak begon kocht hij een caravan en ging daarmee een tijdlang rondtrekken: *Ik wilde aan den lijve ervaren wat die mensen nou eigenlijk meemaken. En toen ben ik eigenlijk geschrokken van de ongelijkheid tussen enerzijds woonwagenbewoners, Sinti, Roma, en anderzijds onze burgersamenleving. Ik ging praten met parochiebesturen en kerkbesturen om op te komen voor deze mensen en kreeg een golf van vooroordelen over me heen. Ik kan het ergens wel begrijpen natuurlijk, maar accepteren kon ik dat niet. Dat heeft te maken met mijn eigen levensgeschiedenis.*

Pater Van der Zandt voelde zich vóór zijn wijding vaak op het tweede plan geschoven: *Wij werkten als broeders op de boerderij en mochten niet met priesterstudenten praten. Maar waarom niet? Waar waren ze bang voor? Wat zou daar nou van kunnen komen? Het stond in de Regel. Wij vroegen weleens studenten om te hooien in drukke tijden of aardappelen te rooien of*

bonen te plukken of zo. Het waren altijd dezelfde, gewone jongens onder de studenten, die dan kwamen om te helpen.

De priesterstudenten hadden veel meer bewegingsvrijheid dan broeders. De vrees dat broeders uit zouden treden was kennelijk groter. Die paters gingen overal club draaien en catechese geven, die zag je elke keer maar wegvliegen op hun fietske. Nou die ongelijkheid kom ik dus al heel mijn leven tegen en zeker ook in het werk met woonwagenbewoners.

De Sinti-bedevaart

Sinds 1982 vindt er jaarlijks een bedevaart plaats van Sinti en woonwagenbewoners bij de Kapel in 't Zand in Roermond. Pater Van der Zandt: *De mensen komen vaak een week van tevoren omdat ze minder contact met elkaar hebben dan ze vroeger gewend waren; ze zijn gebonden doordat de kinderen naar school moeten. Voor hen is het een evenement waar ze een heel jaar naar toe leven. Dan zijn ze weer onder elkaar, dan komt hun eigen waardigheid weer naar boven. Voor de bedevaart kleden ze zich mooi, er wordt gedanst, er is van alles te doen, ze bidden dat de stukken er vanaf vliegen, het is voor hen een stukje hemel op aarde.*

Er wordt veel publiciteit gegeven aan de Sinti-bedevaart en er komen wel duizend mensen op af uit heel Roermond. Het biedt ons de gelegenheid om ons van onze goede kant laten zien, om te tonen dat zigeuners gelovige en biddende mensen zijn met een eigen waardigheid.

Zo'n bedevaart moet eigenlijk op veel meer plekken gebeuren.

Oorlogsleed

Dit jaar was er nog een tweede speciale viering. In de meimaand togen honderden Sinti uit het hele land naar de St. Jan. Toen werd herdacht dat veel Sinti 55 jaar geleden door de nazi's werden opgepakt en via Westerbork naar het vernietigingskamp Auschwitz werden vervoerd. Velen kwamen niet terug. Twee Sinti voerden het woord tijdens de viering: Hannes Weiss en Zoni Weiss, die in de oorlog heel zijn familie verloren heeft. Tijdens de dienst werd er zigeunermuziek ten gehore gebracht. De musici van het Koninklijk orkest Zonen van Tata Mirando voelden haarfijn de stemming tijdens de dienst aan: *Dat raakt mij ten diepste. Hun geloof is helemaal geen kerkgeloof, het is geen schrijf-geloof of Bijbel-geloof; hun geloof is veel mystieker. Het zit veel dieper bij hen, dat merk ik altijd weer. Daar kunnen we eigenlijk veel van leren als we er open voor staan. Dat is ook precies de bedoeling: om mensen duidelijk te maken dat er iets gaande is. Deze mensen hebben krachten in zich waar we eigenlijk zo weinig van weten.*

Het organiseren van bedevaarten en vieringen is slechts één aspect van het werk van het Landelijk Woonwagenpastoraat. Men probeert meer begrip te kweken bij gemeenteambtenaren, maar ook bij kerkmensen voor de problematiek van woonwagenbewoners, van Sinti en Roma. Men tracht de betrekkingen tussen de woonwagenbewoners, Roma en Sinti en de burgerbevolking te verbeteren.

Tijdschrift

Met financiële en morele steun van ordes en congregaties is men onlangs met de uitgave van het tijdschrift 'SAMEN!' begonnen. Het is de bedoeling om daarin mensen zélf aan het woord te laten, hun eigen teksten, hun ideeën, hun verhalen, hun grieven. Aangezien Sinti, Roma en

woonwagenbewoners geen schrijvers zijn maar praters worden de teksten vaak op een bandje aangeleverd. Hélène van Hout, al jarenlang werkzaam op het secretariaat van het Woonwagenpastoraat, verwerkt ze tot artikelen. Het blad fungeert als een soort intermediair, waardoor mensen weer een stem krijgen.

Voorheen waren veel religieuzen betrokken bij het categoriale pastoraat onder woonwagenbewoners. Congregaties stelden onbezoldigd iemand ter beschikking voor dat werk. Pater Casimir Terburg OP³ heeft bijvoorbeeld veel betekend binnen de wereld van het woonwagenpastoraat. Hij is eigenlijk degene geweest, die "de zielzorg" op een ander plan getrokken heeft en ook bij het parlement gepleit heeft voor beter maatschappelijk werk, betere scholing.

Intrekking Woonwagenwet

Per 1 maart 1999 is de Woonwagenwet, die dateerde uit 1918, ingetrokken. Vanuit het oogpunt van de rijksoverheid is het een bezuinigingsoperatie, omdat de extra subsidies voor standplaatsen en wagens worden stopgezet. Voor een deel van de woonwagenbewoners is er geen andere keuze dan het opgeven van hun woonwagen.

Pater Van der Zandt: *Mensen met een goed inkomen, die graag in een wagen blijven wonen kunnen dat wel betalen, maar voor ouderen, gehandicapten of alleenstaande vrouwen is dat erg moeilijk. Die woningbouwcoöperaties zeggen straks gewoon: die wagen is voor u te duur, gaat u maar in een huis wonen. Dan vergeet men dat zij een wij-volk zijn, dat altijd in familieverband heeft gewoond en uit elkaar gerukt wordt.* Volgens pater Van der Zandt is het geen probleem dat de Woonwagenwet uit 1918 is ingetrokken, want die had negatieve consequenties voor de woonwagenbewoners: *De nette burgers binnen de be-*

³ Pater C.A. Terburg op was van 1932 tot 1955 werkzaam voor woonwagenbewoners, naast zijn professoraat Oude Talen op het Dominicus College in Nijmegen.

bouwde kom wilden geen aanstootgevende vehikels met uitbouwsels in hun woonomgeving. Het Rijk bepaalde dus hoe die woonwagens eruit moesten zien. Maar de volgende stap was dat de woonwagenbewoners heropgevoed moesten worden in vijftig grote woonwagencentra in Nederland. Dat werden voor een groot deel getto's, hetgeen natuurlijk ook weer niet de bedoeling was. Er is door beleidsmakers te weinig naar de mensen zelf gekeken. Steeds kwamen er wetten uit Den Haag: voor hen, zonder hen, over hen. Het verdwijnen van de Woonwagenwet betekent enerzijds een bevrijding voor de woonwagenbewoners, maar anderzijds komt door het wegvallen van speciale subsidiestromen de woonwagen als woonvorm op de tocht te staan.

'Wij'-gevoel

Sprekend over de woonwagenbewoners, de Sinti en de Roma rolt bij pater Van der Zandt als vanzelfsprekend het woord wij

over de lippen: ik identificeer me met hen, omdat ik zelf in mijn leven ook duidelijk hebt ondervonden wat het is om achtergesteld te worden.

Zijn inzet voor woonwagenbewoners beschouwt hij als zijn levenstaak: Als ik maar in het veld kan werken en me kan wijden aan het verminderen van ongelijkheid. Ik voel me een bondgenoot van de woonwagenbewoners en het doet me pijn wanneer zij als minderwaardig worden behandeld.

Levensdevies

Mijn levensdevies is: Het is zoals het is, en het gaat zoals het gaat.

Het is zo en wat doe je eraan? Voor veel problemen is er vaak niet direct een oplossing. Je hart moet op de goede plek zitten, je moet weten waar je voor staat als kerk en je moet zorgen voor continuïteit. Laat mensen niet zomaar vallen, want dat kun je niet maken.

Een tekst die hem heeft geraakt komt uit een brochure van Henk Kolman. Deze vraagt daarin aan een Sinti-vrouw:

Wanneer u nu terugkijkt, kunt u dan ook zeggen waar u in die tijd de moed en de kracht vandaan heeft gehaald?

“Dat zou je eigenlijk nog aan onze ouders moeten kunnen vragen. Wij waren toen nog jong en werden beschermd. Ik heb pas later gehoord dat de Duitsers ook kinderen weggevoerd hebben.”

“Nou, soms als ik heel erg bang was, dan maakte ik een kruis. Achteraf heb ik vaak gedacht: “hoe kan God zo iets toelaten?” En toch...” (ze zoekt naar woorden) “onder de oorlog had ik het gevoel: God helpt ons wel. Je vindt het misschien gek omdat anderen omgekomen zijn, maar voor mezelf geloof ik dat Hij er ons doorheen geholpen heeft, anders had ik hier nu niet gezeten.”

...Hij gaf ons de kracht om te willen blijven leven

God heeft de Joden en de zigeuners niet vermoord, dat deden de Duitsers Hitler

(Uit: Reizigers in oorlogstijd door Henk Kolman.

Naar 20000-reeks, nr. 08, mei 1999- uitgave van Pastoraat Woonwagenbewoners in Nederland)

Pastoraat Woonwagenbewoners in Nederland

Emmaplein 19-21

5211 VZ 's-Hertogenbosch

Telefoon: 073 – 69 21 399

Korte berichten van besturen

Het Kapittel van de Nederlandse Provincie van de Orde van de Ongeschoeide Karmelieten (OCD) heeft een nieuw bestuur gekozen. Het bestuur bestaat uit de volgende personen: Frits Tillmans (Provinciaal), Ruud Willemsen (1^e definator), Alfons Kroese (2^e definator), Ad Smits (3^e definator), Vic Bos (4^e definator).

De leden van het Generaal kapittel van de Sociëteit van JMJ hebben op 18 juni 1999 een nieuw Generaal bestuur gekozen: Zuster Cletus Manikathuparambil (Generale overste), Zuster Greet van der Burg, Zuster Anacleta Boreddy, Zuster Auxilia Tandayu, Zuster Theresia Supriyati. Het nieuwe bestuur is met ingang van 1 september 1999 officieel in functie getreden.

Het Kapittel van de Nederlandse Provincie van de Redemptoristen heeft op 23 juni 1999 een nieuwe Provinciaal en Provinciale Raad gekozen, te weten: G.H.A. Janssens (Provinciaal), I.A.C. Dekkers, J.L.J. Hafmans, J.A.J. Meijer (Consultoren), H.T.M. Erinkveld (Vicaris)

De samenstelling van het bestuur van de zusters Clarissen te Nijmegen is als volgt gewijzigd: zuster Ria van Dinther (abdis), zuster Clara Heymans (vicares), zuster Beatrijs Corveleyn (raadzuster).

De algemene vergadering van de Broeders van Saint Louis heeft voor de komende zes jaar tot leden van het algemeen bestuur gekozen de broeders: Theo Sponselee (algemeen overste), Bas van Gageldonk (algemeen vicarius), Wim Kavelaars, Henk van Loon, Magnus Hoohenkerk

Met ingang van 18 augustus 1999 is de samenstelling van het bestuur van de congregatie Arme Dienstmaagden van Jezus Christus als volgt gewijzigd: Zuster Ignatia Crijns (Provinciale Overste), Zuster Benedicta Heijen (Assistente), Zuster Ursula Zaicsek (Assistente).

Brochure Broeders van Saint Louis

Het Algemeen Bestuur van de Broeders van Oudenbosch heeft enkele maanden geleden een brochure gepresenteerd met als titel: 'De toekomst van Huize Sint Joseph en zijn bewoners'.

Sint Joseph is een convent van iets minder dan twintig verzorgingsbehoeftige broeders in Oudenbosch. Het is een 'eigen' voorziening, hetgeen wil zeggen dat de personeels- en exploitatiekosten worden gefinancierd door het religieus instituut. Ten aanzien van Huize *St. Joseph* voorzagen vorige besturen drie problemen: het vinden van oversten, het creëren van een soepele personeelsvoorziening voor een

klein huis en de financiële onhoudbaarheid bij een teruglopend aantal bewoners. De Algemene Vergadering besloot in 1993 om onderzoek te (laten) doen en maatregelen te (doen) treffen gericht op het vormen van een samenwerkingsverband dat de zorg voor verzorgingsbehoeftige broeders garandeert, ook als de eigen organisatie kleiner wordt en eigen bestuurlijke mankracht gaat ontbreken.

Deze brochure geeft op openhartige wijze weer op welke wijze dit besluit is uitgevoerd. Het werd een langdurig proces van informeren, praten en worstelen. Uiteindelijk heeft dit geleid tot het besluit om het

convent *St. Joseph* te vestigen in een nieuw te bouwen leken woon-zorg-complex in Oudenbosch, dat over vier à vijf jaar gereed zal zijn.

De broeders van Saint Louis streven bewust openheid na inzake hun doelstellingen en het proces dat zij hebben doorgevoerd, opdat andere religieuze instituten

daar wellicht hun voordeel mee zouden kunnen doen. Het religieus instituut telt 100 leden, waarvan 60 in Nederland. Mocht u geïnteresseerd zijn in de inhoud van de brochure dan kunt u een exemplaar aanvragen bij de afdeling Communicatie van Bureau KNR.

Studiemiddag Arbeid en ethiek

De ideële participatiemaatschappij Stimulans organiseert een studiemiddag over 'arbeid en ethiek'. Deze bijeenkomst zal plaats vinden op dinsdag 30 november van 13.30 tot 16.30 uur bij de zusters Franciscanessen, Hoge Ham 25 te Dongen. Bedrijfsethicus en Stimulans-bestuurslid dr. R. Jeurissen zal een inleiding houden over de actualiteit van maatschappelijk ondernemerschap.

De nieuwe directeur van het Nederlands Participatie Instituut, H. Kool, zal informatie geven over doelstelling en werkwijze van dit instituut. Het NPI wil bijdragen aan werknemersparticipatie op de werkvloer, de medezeggenschap en de financiële werknemersparticipatie.

Het bestuur van Stimulans zal door de behandeling van het Jaarverslag 1998 verantwoording geven van de activiteiten en de nieuwe ontwikkelingen van Stimulans toelichten. Na elke inleiding zal er gelegenheid voor gesprek en discussie zijn. Deze studiemiddag is een nieuwe vorm van de jaarlijkse participantenbijeenkomst voor de in Stimulans deelnemende ordes en congregaties.

Iedereen die belangstelling heeft voor deze openbare studiemiddag is van harte welkom. Er zijn geen kosten aan verbonden. Voor informatie en aanmelding: Stimulans, vd Does de Willeboissingel 1, 5211 CA Den Bosch, telefoon 073-6144249.

Oproep gespreksleiding

Diverse besturen van religieuze instituten hebben recentelijk contact opgenomen met het bureau KNR en ons de vraag voorgelegd: kent u personen die geschikt zijn om als gespreksleiding te fungeren tijdens ons kapittel? Helaas beschikken wij op het bureau niet over een lijst met namen van dergelijke capabele personen. Wanneer u goede ervaringen heeft met een of meerdere gespreksleid(st)ers wilt u het ons dan laten weten?

Wilt u ons ook laten weten als er leden van uw eigen religieus instituut beschikbaar

zijn voor dit werk en er ervaring mee hebben? U kunt daarmee wellicht andere religieuze instituten een goede dienst bewijzen. Wij zullen de namen van door u genoemde personen natuurlijk niet doorgeven zonder dat wij daarover met deze personen zelf overlegd hebben.

U kunt contact opnemen met de heer Ad Leys, telefoon 073 - 6921317

'Alsof de buurt de bijbel verder vertelt'
videoproductie over oude-wijkenpastoraat

'Alsof de buurt de bijbel verder vertelt' is een coproductie van het Centraal Missionair Beraad Religieuzen en het Missionair Centrum. Deze kwam tot stand dankzij de medewerking van oude-wijkenpastores, bij het werk betrokken religieuzen, en andere mensen uit de missionaire beweging. De KNR verstrekke de benodigde financiële middelen.

Door deze videoband wil het CMBR het oude-wijkenpastoraat onder de aandacht brengen als een vorm van missionair werk in Nederland.

Het oude-wijkenpastoraat in Nederland ontstond binnen de gereformeerde kerken. Daar werd vanaf de jaren vijftig het oude binnenlandse zendingswerk op sommige plaatsen omgevormd tot een vorm van pastoraat dat gericht is op de gewone bevolking van oude stadsbuurten. Vanaf de jaren tachtig is het werk ook in katholieke kring opgepakt. Enkele religieuze instituten namen daartoe initiatieven en ook in diocesaan verband gingen projecten van start.

Doel van het oude-wijkenpastoraat is onder meer gemeenschapsvorming met het oog op het verkrijgen van macht over de eigen leefsituatie. De mensen om wie het gaat zijn vaak relatief arm en afhankelijk van allerlei instellingen: uitkeringsinstan-

ties, woningcorporaties, zorginstellingen. Velen hebben moeite met de bureaucratische inrichting van die instellingen. Daardoor krijgen ze dikwijls niet de ondersteuning die ze nodig hebben en waar ze recht op hebben. Resultaat is dat ze niet bij machte zijn om de regie over hun leven in eigen hand te houden. Anderen beslissen over belangrijke zaken die hén raken. Oude-wijkenpastores zoeken deze mensen op en proberen hen van heel nabij te ondersteunen. Daarbij gaat het erom de kracht in mensen naar boven te halen, niet om het scheppen van nieuwe afhankelijkheid.

De videoproductie *'Alsof de buurt de bijbel verder vertelt'* geeft een beeld van deze vorm van missionair werk. Het CMBR wil hiermee het gesprek over missie stimuleren. Om hierbij behulpzaam te zijn wordt bij de video een handleiding geleverd.

De video met gesprekshandleiding is te bestellen bij het CMBR, telefoon 071 – 515 91 59 en bij het Missionair Centrum, telefoon 045 – 571 19 80. De koopprijs zal ongeveer fl. 75,- zijn, de huurprijs is fl. 25,- (beide exclusief verzending).

Nadere inlichtingen bij: T.J.S. Boesten, secretaris CMBR

Zorgovereenkomsten

De Vereniging Ouderenzorg Religieuzen (VOR) heeft bij brief van 12 mei aan de besturen en directies van de Kloosterverzorgingshuizen (KVH) informatie gegeven over 'individuele zorgovereenkomsten'. In de praktijk blijkt dat er 'individuele zorgovereenkomsten' worden afgesloten voor de zorg die aan een religieus/-ze geboden wordt, al zijn die niet wettelijk verplicht. Vooraf heeft de VOR over die brief de mening van de Commissie Kerkrechtelijke

Aangelegenheden Religieuzen (KAR) gevraagd.

Vanuit haar kerkrechtelijke benadering heeft de KAR gesteld dat het zeker zinnig is zo'n zorgovereenkomst af te sluiten als een lid van een religieus instituut in het KVH van een ander instituut gaat wonen of in een civiel verzorgingshuis. Het door de VOR daarvoor voorbereide model roept kerkrechtelijk geen vragen op, omdat de overste meeondertekent.

De KAR heeft daarbij opgemerkt dat zo'n zorgovereenkomst alleen de relatie met de directie of het bestuur van een KVH legt. Daarnaast is het belangrijk, stelt de KAR, om er afspraken over te maken of deze individuele religieus/-ze een relatie met de gemeenschap in dit KVH heeft. Het verdient volgens de KAR alle aandacht te overwegen of er ook afspraken met de overste in/van het KVH gemaakt worden!

En als er een collectieve afspraak gemaakt wordt tussen een bestuur van een KVH en een religieus instituut (dat verder niet be-

stuurlijk verantwoordelijk betrokken is bij dat KVH), lijkt het van belang afspraken te maken voor de gemeenschap of groep die er gaat wonen betreffende bijvoorbeeld het gebruik van de kapel en de eetzaal.

Het lijkt de KAR goed deze informatie via deze weg te geven, omdat deze met name voor die religieuze instituten van belang is, die geen 'eigen' KVH hebben.

AL, secretaris KAR

Nederland Subsidieland?

Enige tijd geleden was de fraude met werkgelegenheidssubsidies van de Europese Unie in het nieuws. Toen kwam bij mij de volgende vraag op: Hoeveel geld zou er blijven liggen waar *geen* gebruik van wordt gemaakt, omdat we niet op de hoogte zijn van de subsidiemogelijkheden? Dat vormde voor mij de aanleiding om daarover een bijdrage te schrijven voor dit blad. Al doende bleek het onmogelijk om dit onderwerp in kort bestek uitputtend te behandelen, omdat het terrein te uitgebreid en te ingewikkeld is. Toch doe ik een poging om wat tips te geven, waarmee u uw voordeel kunt doen.

De belangrijkste categorie subsidies, waarvoor religieuze instituten, inclusief kloosterverzorgingshuizen, in aanmerking komen zijn subsidies die samenhangen met het in dienst hebben van personeel, daaronder ook begrepen het in dienst *nemen* en in dienst *houden*. Twee soorten wil ik hiervan noemen.

▲ De eerste hangt samen met de afdracht van de loonbelasting. Er zijn diverse situaties waarbij recht bestaat op vermindering van de afdracht, bijvoorbeeld:

- afdrachtvermindering lage lonen
- afdrachtvermindering langdurig werklozen
- afdrachtvermindering onderwijs
- afdrachtvermindering scholing.

De afdrachtvermindering mag u zelf in mindering brengen op de aangifte die u moet doen.

Meer informatie kunt u onder andere vinden in de Handleiding en Nieuwsbrief die jaarlijks in december door de belastingdienst en het LISV worden uitgebracht en gratis worden verstrekt.

▲ De tweede soort hangt samen met de af te dragen premie voor de WAO. De wetten Premiedifferentiatie en marktwerking bij arbeidsongeschiktheidsverzekeringen (Pemba) en Reïntegratie arbeidsgehandicapten (REA) bieden een aantal mogelijkheden voor korting op de WAO-premie en directe subsidies. Met name voor personeelsleden, die gedeeltelijk arbeidsongeschikt zijn, of voor nieuw personeel kunnen deze regelingen erg interessant zijn. Cadans of een andere uitvoeringsinstelling van de sociale wetgeving kunnen hierover meer informatie geven.

Voor de kloosterverzorgingshuizen wil ik ook nog wijzen op de Stichting **AWOB** (Arbeidsmarkt-, Werkgelegenheids-, en Opleidingsfonds Bejaardenoorden, Postbus 149, 3980 CC Bunnik, tel 030-6570971 en fax 030-6570972), die zich inzet voor de verbetering van de arbeidsmarkt in de zorgsector. Zoals ik in de inleiding al heb gezegd, is het een beperkte greep uit het hele woud van subsidieregelingen. Zo bestaan er nog een aantal rege-

lingen voor energiebesparing, milieusubsidies, tegemoetkomingen bij Arbo-investeringen. Deze zijn met name interessant als u gaat investeren in nieuw- of verbouwen op dat moment is het nuttig u te informeren over hetgeen dan van toepassing is.

Afsluitend geef ik u het advies om elk jaar bij de bespreking van de jaarrekening de accountant te vragen of in uw organisatie gebruik is gemaakt van alle toepasselijke subsidieregelingen.

CD

Wet BEU

De Eerste Kamer heeft op 25 mei 1999 het wetsvoorstel Beperkingen export uitkeringen (Beu) aanvaard. De wet zal op 1 januari 2000 in werking treden.

Krachtens de wet Beu wordt het recht op een sociale verzekeringsuitkering gekoppeld aan het wonen in Nederland. Met wonen in wordt gelijkgesteld het langer dan drie maanden in Nederland verblijven. Als een uitkeringsgerechtigde op of na 1 januari 2000 in het buitenland gaat wonen, verliest zij/hij haar/zijn recht op toekenning van een sociale verzekeringsuitkering (ZW, WAO, WAZ, TW, AOW, ANW, AKW). Vanaf het moment dat iemand buiten Nederland verblijft, bestaat geen recht op toekenning van de uitkering. Bij terugkeer in Nederland kan het recht op uitkering worden heropend.

Achtergrond van de wet is dat de rechtmatigheid van de sociale verzekeringsuitkeringen die over de grens worden uitge-

keerd, onvoldoende blijkt te kunnen worden gewaarborgd.

Op de exportbeperking wordt een uitzondering gemaakt ten aanzien van die landen waarvoor een verdrag of een supranationale regeling voorziet in export van uitkeringen. Dat geldt op het moment voor de landen van de Europese Unie (EU) en de Europese Economische Ruimte (EER). Verder geldt dit voor de landen waarmee Nederland een bilateraal verdrag inzake sociale zekerheid heeft gesloten waarin exportverplichtingen zijn opgenomen. Betrokkene moet echter wel steeds vallen onder de personele werkingssfeer van Verdrag of Verordening.

Voor religieuzen is het van belang dat er niet gekort wordt op de uitkering van missionarissen die in het buitenland verblijven. U hoeft hiertoe zelf geen actie te ondernemen.

WvdV

Collega's voor het leven
In gesprek met Truus Kuster en Martin Klomp

Een goed verstaander heeft vaak genoeg aan een half woord. Dat geldt zeker voor Truus en Martin, die inmiddels al bijna twintig jaar collega's zijn en in die periode veel hebben zien veranderen in religieus Nederland. Wie iets wil weten wat niet in de notulen van vergaderingen terecht is gekomen – en dat zijn toch soms de interessantere dingen – kan bij hen terecht, want door hun lange staat van dienst hebben ze veel kennis vergaard. Behoeven zij eigenlijk nog een nadere introductie? Jawel, want ook aan oude bekenden zitten kanten, die om wat voor reden dan ook onderbelicht zijn gebleven.

Truus (1948) is werkzaam als secretaresse ten behoeve van zusters en broeders (SNVR en SBCN) en Martin (1945) is secretaris van de zusters (SNVR) en sinds enkele maanden ook van de broeders (SBCN).

Het begin

De kennismaking van Truus met de mensen van het kantoor aan de Carmelweg te H. Landstichting, waar tot 1996 de samenwerkingsverbanden van SBCN en SNVR gehuisvest waren, verliep via haar persoonlijke netwerk. De overbuurman van het kantoor, de heer Franken, had van zuster Felicia, de toenmalige directrice, gehoord dat er op het secretariaat van de SNVR een vacature was voor licht huishoudelijk werk, het verzorgen van vergaderingen en administratieve werkzaamheden. Daar wist hij wel een geschikt iemand voor. Toen de heer Franken dan ook Truus in de kerk trof zei hij haar dat ze zich op maandagochtend op het secretariaat moest melden. En aldus geschiedde. Het bleek het begin van een langdurige verbintenis.

Martin bewandelde verschillende (dwaal) wegen alvorens hij zich definitief tot de religieuzen bekende. Zijn geboortestad Nijmegen was indertijd met al die kloosters het Rome van het Westen (of van het Noorden?): *Ik werd 'bewaard' door de zusters aan de Archipelstraat (Dochters der Wijsheid). De lagere school was in handen van de broeders van Maastricht en de middelbare school was in mijn geval het Canisius College van de Jezuiten. Toen ik mijn Gymnasium B-diploma op*

zak had wist ik alleen dat ik niet wilde gaan studeren. Wat bij mij altijd wel een probleem is geweest, vanwege de veelheid aan interesses. Ik ben toen eerst vrijwillig in dienst gegaan, waarna ik enkele jaren heb gewerkt als assistent van een hoogleeraar liturgiewetenschappen. Ter aanvulling op dit deeltijdbaantje heb ik in een reeks bedrijven productiewerk gedaan: soms maandenlang dezelfde handelingen! Ik heb mede daardoor veel respect gekregen voor (gast-)arbeiders: ik hield het vol omdat ik wist dat het maar tijdelijk was. Vervolgens heb ik vier jaar in Etten-Leur bij een grafisch bedrijf gewerkt (ik woonde toen in Roosendaal en Breda) en toen ik de kneepjes van dat vak onder de knie had solliciteerde ik weer in Nijmegen bij de theologische faculteit. En na zo'n twee jaar stond er een advertentie in de krant voor een secretariaatsmedewerker op het Bureau van de SNVR. Dat ben ik toen geworden.

Als je me toen dus gezegd had dat ik er twintig jaar later nog zou zitten, dan zou ik dat echt niet geloofd hebben. Ik heb er mijn plekje kennelijk gevonden!

Ook voor Truus was het werk bij de SNVR niet haar eerste baantje: *Toen mijn moeder stierf was ik achttien en ik nam het huishouden over. Ik heb driekwart jaar bij een bejaard echtpaar gewerkt en volgde cursussen in kinderverzorging. Ik ben bij kleuterdagverblijf Stijntje Buys gaan werken als busbegeleidster en bij ziektes draaide ik mee in de groepen. Dat heb ik ruim drieënehalf jaar gedaan. Toen kwam ik als groepsleidster bij het Orthopedagogicum te Berg en Dal. Dat*

was een particulier instituut voor kinderen met leerproblemen. Dat heb ik anderhalf jaar gedaan, totdat het kindertehuis failliet ging.

Geschiedenis

Wie met Truus en Martin in het verleden van het bureau duikt komt veel bekende en minder bekende namen tegen: Pater Antonius Smeets, zuster Felicia Egberts en zuster Mariëtte Noordermeer, broeder Franciscus, zuster Engelmundis Nijssen, zuster Corneliana, Jolan, Leida, Maaïke, Rosie, Regien, om er maar eens enkelen te noemen. Sprekend over vroeger gebruiken Martin en Truus woorden en begrippen, waarvan alleen zij de betekenis kennen: de vier SNVR-regio's, de Medioren, het Jok, de Commissie Bejaardenwerk en de Werkgroep Missie en Ontwikkeling, om nog maar te zwijgen van de blauwe agenda en de roze formulieren.

Ook de collega's uit het meer recente verleden mogen genoemd worden: Luc Dirx, die in 1973 in dienst was gekomen als sociaal psycholoog en broeder Aad van Bentem die bij de oprichting van Bureau Carmelweg als coördinator was aangehouden. Annelies van Heyst en zuster Jeanne d'Arc kwamen tegelijkertijd (in 1982) en enkele jaren later volgde zuster Lydwien Nieuwenhuis als secretaris SNVR. Frater Leo Ruitenbergh werd secretaris van de SBCN en Joke Hofman en Willemien Hermsen versterkten het secretariaat. Nog weer later verschenen Dorry de Beijer en Will van de Ven ten tonele. Ze zouden er wel een boek over kunnen schrijven, over al die mensen met hun eigenaardigheden (maar dat doen ze mooi niet). Ook de condities waaronder gewerkt werd verschilden hemelsbreed van de situatie nu. Alles werd indertijd nog op stencils getypt (maakte je een fout dan moest je soms weer helemaal overnieuw beginnen en als er afgedraaid werd zat de hele kamer wel eens onder de inkt). De automatisering heeft veel routinematig werk overbodig gemaakt, maar tegelijkertijd voor veel nieuwe problemen en ergernissen gezorgd.

Truus en Martin beschouwen religieuzen niet als heiligen, maar dit neemt niet weg dat zij veel waardering hebben voor sommigen vanwege hun belangeloze inzet. Zo iemand is bijvoorbeeld zuster Antoinette Berentsen, een zuster van Julie Postel, die haar roeping ten einde toe heeft gevolgd. Ze heeft zich vereenzelvigd met degenen voor en met wie ze streed. Truus vindt: *Ik neem m'n petje af voor zusters die op hoge leeftijd werken voor vluchtelingen, daklozen etc. (zoals zusters Aloysa, Bets en Cleopha). Ik zie het mezelf op zo'n leeftijd nog niet doen.* En Martin: *Ik ben in die twintig jaar heel interessante mensen tegengekomen. Het is dus niet zomaar een baantje omdat er nou eenmaal brood op de plank moet komen.*

Keerpunten

Voor de mensen uit Tilburg en uit de H. Landstichting was de verhuizing van de secretariaten naar Den Bosch in maart 1996 niet iets om naar uit te zien. Steevast wordt die bewuste verhuizing dan ook genoemd als het gaat om keerpunten in je leven. Truus: *Privé was het moeilijk toen mijn zus Anne-Marie stierf en dat valt nog wel eens niet mee. Ik heb heel bewust mijn 50^e verjaardag groots gevierd. Ik ben niet getrouwd en dan zijn er minder gelegenheden om feest te vieren. Ik krijg er nog altijd reacties op, dat men het toen zo leuk gevonden heeft. Wat het werk betreft: ik was er niet blij mee toen we gingen verhuizen en we hebben een moeizaam jaar achter de rug, maar op dit moment is het goed. Ik werk nu nog drie dagen per week in plaats van vier en dat is ook prettiger.*

Martin's eerste keerpunt vond wonderlijk genoeg prenataal plaats: *Aan het eind van de oorlog, ruim een maand voor mijn geboorte, gebeurde er voor ons huis een ongeluk met een blindganger. Een buurjongetje en één van mijn broers waren dood, een andere broer heeft drie weken lang kantje boord gelegen (hij was toen net 5 jaar oud geworden). Het broertje dat verongelukte heette Tiny, naar onze grootvader. Ik werd ter onderscheiding altijd*

'kleine Tien' genoemd. Deze gebeurtenis heeft mijn jeugd nogal bepaald. We gingen vaak naar het kerkhof en de broer die overleefde werd regelmatig met de gevolgen geconfronteerd. Mijn moeder zweeg in alle talen als het ging om de buurvrouw van Duitse afkomst die twee huizen verderop woonde, terwijl ik dagelijks met haar dochter optrok. Het is wellicht voer voor psychologen, maar ik ging na mijn afstuderen op vakantie naar Duitsland en heb daar ook vrijwillig anderhalf jaar van mijn diensttijd doorgebracht.

Een echt 'keerpunt' in zijn leven vormde het overlijden van zijn moeder: *Als je zelf geen kinderen hebt en nooit verjaardagen viert sta je niet zo stil bij je leeftijd. Maar als de laatste van de generatie boven je sterft (ik heb altijd al een kleine familie gehad) word je je dat ineens bewust. Maar inmiddels ben ik alweer bijna tien jaar ouder.*

In het werk deden zich tal van ontwikkelingen voor op personeel, structureel en inhoudelijk terrein. Inhoudelijk gezien voltrok er zich vlak na Martin's aantreden een koerswijziging: *De grote hausse was net achter de rug. In de jaren zeventig was er een bestuurlijke herstructurering geweest van de SNVR met regio's. In 1980 werd de KNR opgericht en in 1981 kreeg de SNVR nieuwe statuten. Toen is het werk ook inhoudelijk veranderd. Uit het rapport Samen op weg naar verdieping en vernieuwing is geselecteerd wat nog was blijven liggen, namelijk het thema zending. En daaruit is toen de Intentieverklaring voortgekomen. Religieuzen waren een hele tijd met zichzelf bezig geweest – conform de tijdsgeest - en richtten zich vervolgens weer naar buiten. ZENDING NU.*

Op het personele vlak markeerde het officiële afscheid van pater Smeets, oprichter en assistens religiosus van de SNVR, een waterscheiding. Bij die gelegenheid werd hem de "Kleine kroniek van de SNVR" aangeboden, het vlot geschreven aardige boekje van Luc Dirkx. Smeets' werk was intussen gaandeweg verdeeld over twee directrices en enkele stafleden, vervolgens

kwamen een coördinator en een secretaris. Dat waren de jaren van de perikelen rond de oprichting en vervolgens weer de ontmanteling van Bureau Carmelweg, het gezamenlijke secretariaat van SBCN, SMB en SNVR. Al die opeenvolgende reorganisaties hebben gevolgen gehad voor de manier van werken en voor de personele invulling. De centrale locatie voor de secretariaten van de samenwerkingsverbanden en de KNR in Den Bosch betekende echter niet het einde van een woelig tijdperk. Martin: *Fysiek is het wat vermoeiender, omdat de werkdag langer is geworden; maar ik lees graag en veel in de trein. Daarnaast ben ik indertijd aangenomen als verbindende schakel tussen staf en uitvoerend secretariaat. Geleidelijk zijn allen 'boven' en 'onder' mij echter verdwenen en inmiddels is me nog een tweede secretariaat toebedeeld. Maar al is de weg waarlangs dit gegaan is niet altijd mooi geplaveid geweest: ik ben met het voorlopige eindresultaat niet ontevreden.*

Interessen

Bij een opsomming van de keerpunten in zijn bestaan moet toch zeker ook zijn grote liefde vermeld worden: Erna, die in 1982 zijn leven kwam veraangenamen.

In haar heeft hij onder andere de ideale reisgenote gevonden. Erna is Neerlandica en heeft een boeiende scriptie geschreven over het beeld van joden in de naoorlogse Nederlandse literatuur. Martin hielp haar door te typen en het verzorgen van de layout. De joodse geschiedenis boeit hen beiden zeer. In de krokusvakantie waren ze samen in Berlijn en bezochten toen de heropende grote synagoge: *Daar was een fototentoonstelling over het joodse leven in Berlijn vanaf de middeleeuwen tot heden-tendage. Het is heel indrukwekkend wanneer je op die foto's families ziet feestvieren en dat jij dan weet dat ze kort nadien gedeporteerd zijn.*

Naast het reizen klust Martin graag. Al ruim een jaar is hij het huis aan het verbouwen wat ze anderhalf jaar geleden gekocht hebben. Eigenlijk komt hij aldoor tijd tekort voor zijn diverse bezigheden:

bridge, biljart, stichting Nijmegen Blijft in Beeld, cryptogrammen. En hij zou ook nog graag wat meer research doen, tekenen, schilderen, fotograferen en zijn postzegelverzameling onderhouden.

Truus leest graag streekromans en Konsalik (al vallen de nieuwste haar eigenlijk wat tegen). Ze houdt ook veel van tuinboeken en ter voorbereiding op de vakantie leest ze over de steden en de gebieden die ze zal bezoeken: *Mijn reisgenoten varen ook wat dat betreft blindelings op mij. Het zal wel te maken hebben met het feit dat ik als kind al dol was op aardrijkskunde; de topografie van Nederland ken ik ook op mijn duimpje.* Bij het reizen gaat het haar om natuur en cultuur (strandvakanties vindt ze niks aan).

Truus houdt van wandelen en liep dit jaar voor de zestiende keer mee in de Vierdaagse. Voorts mag ze graag tuinieren, langlaufen, kruiswoordpuzzels en Zweedse puzzels oplossen, zingen in een kerkkoor en muziek luisteren. Favoriete genres daarbij zijn licht klassiek en populair, dat wil zeggen Mozart, Händel, Bach enerzijds en anderzijds Abba en BZN.

Devies

Truus: *Geen woorden maar daden.*

Martin: *Doe maar gewoon en heb respect voor je naasten, dan komt de wereldvrede vanzelf wel een stapje dichterbij.*

WvdV

Colofon

Het KNR-besturenbulletin is een uitgave van de afdeling communicatie van de KNR en verschijnt in principe drie tot vier maal per jaar. Met het bulletin willen de medewerkers van het bureau aan het Emmaplein in 's-Hertogenbosch de besturen van de religieuze instituten in Nederland informeren over zaken die hen, en daarmee 'hun achterban' bezighouden. Aan ieder bestuur van de bij de KNR aangesloten religieuze instituten wordt één exemplaar verstrekt. Daarnaast ontvangen leden van werkgroepen en commissies een exemplaar.

Indien gewenst mogen artikelen overgenomen worden in orde- en congregatiebladen van de aangesloten religieuze instituten.

Opmaak en eindredactie: Miranda Roijers-Graumans, Nita van Bergen & Will van de Ven, KNR-afdeling communicatie, Postbus 111, 5201 AC 's-Hertogenbosch, tel. 073-6921316, fax. 073-6921322, E-mail W.vd.Ven@knr.nl